

Ігор Вегеш,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

Осмислення проблематики толерантності в українському суспільно-політичному просторі є достатньо актуальним та затребуваним у сучасній політичній науці. Починаючи від осмислення самої дефініції «толерантність», закінчуючи виробленням дієвих механізмів зі створення простору толерантності в українському суспільстві. Особливості «гібридної» війни, загрози інформаційних протистоянь, які часто призводять до розпалювання конфліктів між різними ідентичностями, з яких складається український соціум – все це формує порядок денний у сфері національної безпеки. Ключовим елементом цього порядку денного є питання про згуртування та єдність суспільства, а також про найкращі практики та механізми соціальної взаємодії, які працюватимуть на конструювання та посилення цієї єдності. Одним із таких механізмів єднання є, безперечно, впровадження концепту толерантності. Саме тому осмислення можливостей та перспектив реалізації цього концепту є одним із першочергових завдань вітчизняного наукового дискурсу.

Фактори, які характеризують можливості створення простору толерантності в Україні:

1. Релігія. Попри конфесійні розбіжності, українське суспільство в основному є християнським, а, отже, християнська етика (в основі якої любов до іншого та мир) є дуже близькою до нього. Це дозволяє припустити, що утвердження концепту толерантності, а також створення простору толерантності в українських реаліях матиме досить потужну базу. Такі важливі елементи християнської етики як прощення, прийняття та ненасильство є тими фундаментальними принципами, з яких виростає сама ідея толерантності. Таким чином, можна припустити, що релігійна свідомість значної частини українського населення стане важливим фактором для утвердження концепту толерантності у широкому соціальному та політичному середовищі.

2. Полікультурність та поліетнічність. В Україні, як країні з великою кількістю національних меншин, є позитивний досвід співіснування цих меншин. Прикладом цього може бути поліетнічна Закарпатська область, де уживаються українці, словаки, угорці, румуни та ін. Втім, до історичного досвіду завжди необхідно підходити з обережністю, бо як зазначає український дослідник Віталій Ханстантінов, «...при всій привабливості і значимості історичне минуле не може бути головним консолідуючим чинником для сучасного українського суспільства. По-перше, історичний шлях кожної з великих його спільнот має суттєві відмінності... По-друге, деталізація минулого у взаємовідносинах таких спільнот здатна не стільки консолідувати, скільки провокувати неприємні питання» [1, с. 41]. Таким чином, толерантність тут ефективніше працюватиме як цінність, що не так апелює до почасти спірного минулого, як орієнтує на конструкцію мирного майбутнього.

3. Запит на широкомасштабну інтеграцію українського суспільства до системи цінностей та норм західного типу. Після революційних подій 2014 року українське суспільство у своїй переважній більшості демонструє прагнення посилити процеси зближення з країнами Європейського союзу. Цей намір відображається у цілій низці реформ, які з різним рівнем успішності проходять в Україні. Реформи мають на меті максимально наблизити Україну до стандартів країн західного типу. Це відкриває можливість не лише для економічних та правових зрушень в українському суспільстві, але також і для культурних, ментальних та ціннісних. Феномен толерантності ефективніше працюватиме у просторі, який йому культурно є ближчим.

4. Війна на Донбасі як привід для осмислення протистояння різних ідентичностей в Україні, а також переведення цього протистояння у толерантне русло. Попри всю трагедію ситуації на Донбасі, ця війна дала українцям можливість подивитися на себе збоку, осмислити свої позиції та орієнтири, чіткіше усвідомити свою роль та місце у світі. Здобувши цей гіркий досвід, українське суспільство також отримало знання про те, яким чином потрібно вибудовувати стосунки між різними соціальними групами, які моделі взаємодії працюють на збереження України, а які посилюють деструктивні тенденції у ній. Звичайно, модель толерантної комунікації є першочерговою ціллю у даному контексті. В той же час необхідно розуміти, що агресія Росії є фактором дестабілізації

ситуації в Європі, а це створює підставу для вироблення формату толерантності в умовах «гібридної» війни. Необхідне чітке усвідомлення того, що толерантність в умовах війни є не ознакою слабкості, а навпаки – вона виступає як консолідуючий чинник, навколо якого здатні об'єднатися політично нетерпимі одна до одної ідентичності.

Таким чином, поступове впровадження в українському суспільно-політичному просторі концепту та практик толерантності сприятиме не тільки посиленню тенденцій до демократії в Україні та її наближенню до кращих європейських зразків, але також дозволить створити ефективний механізм вирішення внутрішніх протиріч та конфліктів. Для сучасного українського суспільства контекст толерантності є не лише однією із потреб чи можливих альтернатив соціального-політичного та культурного розвитку, а скоріше навіть необхідністю, яка обумовлює якість його подальшого існування.

Однак тут також необхідно пам'ятати про важливість врахування особливостей розвитку України, її історії та умов у яких формується українська ідентичність, адже саме в цих умовах концепт толерантності змушений буде діяти. У даному випадку мова йде про вироблення концепту толерантності, який би враховував українські реалії та був достатньо гнучким для того, щоб ефективно втілювати принципи, які є базою для побудови простору толерантності. Саме з цією метою в межах співпраці німецьких та українських науковців був розроблений концепт проактивної толерантності [2, с. 26]. Він включає певний набір принципів та цінностей, які є важливими для мирного та ефективного розвитку будь-якого суспільства, в тому числі, безперечно, й українського.

У суспільствах з різним рівнем розвитку, історією та специфічними культурними кодами, поняття «толерантність» забарвлене різними смислами, а розуміння її широкої реалізації в культурі мислення та культурі поведінки різних народів передбачає також обов'язкове врахування конкретних умов, що обумовлюють їхню життєдіяльність, а також цілей, прагнень і навіть ілюзій, які ними рухають. У зв'язку з цим, проблематику толерантності та дискусії стосовно неї в Україні можна вважати достатньо об'ємними. Втім, безперечним також залишається факт, що фундаментальні принципи, які лежать в основі концепту толерантності (терпимість, повага до «іншого», установка на взаємодію з «іншим») є безумовними пріоритетами сучасного українського суспільства.

Україна, проголосивши курс на євроінтеграцію, намагаючись відповідати європейським стандартам та слідувати європейським цінностям, тим не менше, стикається з низкою проблем, пов'язаних із розумінням важливості ідеї толерантності та її впровадження у вітчизняному суспільно-політичному просторі. У даному контексті можна чітко окреслити певну сукупність викликів, які можуть утруднити ефективне впровадження проактивної толерантності в Україні.

1. Дефінітивне питання. Попри те, що українська наукова еліта давно впевнено користується дефініцією толерантності, у певних колах українського суспільства дане поняття викликає нерозуміння і навіть відвертий опір. Дивна річ, адже поняття, яке має на меті долати протиріччя і закликає до мирної співпраці, в українському соціумі за певних обставин саме стає джерелом протиріч. Ідея толерантності передбачає толерування самотнього іншого, якщо він при цьому не посягає на мої права, і загалом толерує мою самотність. Втім, питання «Чи бути толерантним?» в українському суспільстві часто включає інше питання: «До кого бути толерантним?» Вже саме по собі це питання якоюсь мірою є нетолерантним, а відповідь на нього, як правило, вказує на винятки, залежно від різних соціальних груп. І це в першу чергу актуалізує інше дуже важливе питання пов'язане з дефініціями – питання людини толерантної. А хто вона така – людина толерантна? Як це – бути толерантною людиною? До прикладу – чи можемо ми вважати толерантною людину, яка толерантна до представників однієї ідентичності, але в той же час абсолютно не толерантна до представників іншої ідентичності? Яка ця людина – толерантна чи ні? В українських реаліях утвердження принципу толерантності обов'язково включатиме конструювання певного типу особистості, яка заради власного становлення як людини толерантної готова буде позбуватися внутрішніх бар'єрів. В даному контексті ми не стільки будемо намагатися сконструювати простір толерантності, скільки будемо працювати над формуванням людини толерантної.

2. Рівень громадянської культури українського суспільства. Незважаючи на досвід двох революцій за останні 15 років, які засвідчили активістський потенціал українських громадян, в цілому українське суспільство все ще потребує чималих зусиль задля вироблення стабільної культури громадянської участі. Елементи радянської ментальності у свідомості українців, правовий нігілізм, недостатньо розвинутий індивідуалізм дещо утруднюватимуть

імплементацію проактивної толерантності в Україні. Втім, уже з'явилося і сформувалося ціле покоління молодих людей, у яких немає досвіду існування в умовах колоніалізму, для яких незалежність та самостійність є звичним атрибутом їхнього життя, а свобода оцінюється не як здобута цінність, а як звична буденність. Для цих людей участь у суспільно-політичних процесах та широка соціальна взаємодія з різними «іншими» є звичною справою. Саме молодіжне середовище потенційно може бути більш сприйнятливим до ідеї проактивної толерантності.

3. *Геополітика.* Те, з чим Україна зіткнулася в 2014 р. було геополітикою у чистому вигляді, це була класика геополітики часів Карла Гаусхофера. Категорії, якими на теренах Європи не послуговувалися з часів Другої світової війни, знову увійшли у науковий та широкий суспільний дискурс – анексія, окупація, територіальне завоювання і т. д. У зв'язку з цим виникає цілком доречне запитання – чи можлива толерантність там, де діє геополітика? Чи можливою є імплементація толерантності в умовах реалізації певних геостратегій? Чи сильніша толерантність від геополітики? Навіть якщо ми ствердно відповімо на всі ці запитання, то це не знімає питання геополітики як суттєвої перепони. В сучасній Україні дискурс толерантності не може пройти повз цю перепону. Адже одне з надважливих питань, що стоять на порядку денному в сучасній Україні – це питання війни, яка є наслідком агресивної геостратегії Росії. Тому етика миру, яка безпосередньо вбудована у концепт проактивної толерантності, повинна зіграти ключову роль у віднайденні шляхів для мирної комунікації сторін, що перебувають у конфлікті. Однак в той же час потрібно розуміти, що етика прощення і прийняття передбачає включення двох сторін, адже для того, щоб бути пробаченим, необхідно спочатку попросити пробачення. І тут знову постає питання – чи можливе існування пробачення у просторі агресивної геостратегії?

Ми повинні розуміти, що в той час як ми будемо намагатися сконструювати в Україні простір толерантності, в той час як ми будемо об'єднувати Україну ідеєю толерантності, в той самий час наш войовничий сусід буде реалізовувати свою геостратегію, яка якраз полягає у зовсім протилежному – в посиленні тенденцій інтолерантності, дезінтеграції, в розколі. Тим не менше, необхідно також розуміти, що толерантність не є слабкістю, вона є дієвою силою, яка здатна об'єднувати різні спільноти. Таким чином,

геостратегія діє на розбрат, а толерантність – на єдність. Геостратегія може програти іншій геостратегії, а толерантність має ту перевагу, що для всіх вона діє однаково, в просторі толерантності програти неможливо, бо захищає вона фундаментальні смисли, а не тимчасові, які пропонує геостратегія. Це є її безумовною перевагою.

4. *Інституційна перепона.* Є соціальні інститути, на які покладається надія в контексті імплементації концепту проактивної толерантності – церква, медіа, інститут освіти. В сучасних українських умовах питання не стільки в тому, чи зможуть ці інститути бути ефективними трансляторами проактивної толерантності, скільки в тому – наскільки вони прагнутимуть цими трансляторами бути. Церкви в Україні, незалежно від їхньої конфесійної приналежності, завжди з острахом ставилися до ідеї толерантності. Незважаючи на спорідненість християнської етики та концепту толерантності, церква завжди намагалася відсторонитися від толерантності як механізму порозуміння з «іншими», тобто з тими, хто, наприклад, не поділяє вчення церкви. Цей острах закладений у багатовіковій політиці церков, які завжди намагалися відокремити «вірних» від «невірних», «своїх» від «інших». Звичайно, що за такої політики ідея толерантності залишатиметься чужою для церкви. Саме тому, перш, ніж церква в Україні зможе стати транслятором ідеї толерантності, саму церкву потрібно переконати в тому, що толерантність не є ворожою ідеєю, яка підриває церковне вчення. У свою чергу, інститути медіа та освіти могли б виступити активними трансляторами концепту проактивної толерантності, оскільки перед ними немає бар'єрів у вигляді доктрин. В той же час необхідно усвідомлювати, що стабільність медіа та освіти як інститутів, що здатні транслювати ідеї, буде підриватися економічними умовами їхнього існування в Україні. Кризи соціального, політичного та економічного характеру зменшуватимуть діапазон активної дії цих інститутів. Сфера освіти, перебуваючи в стані реформування, переживає зараз період скорочень та оптимізації, що, звичайно, позначиться й на її функціональній спроможності. Втім, залишається сподіватися, що з цих реформ інститут освіти вийде міцнішим, що дозволить йому якісно втілювати важливі для суспільства ідеї, до яких, безперечно, належить й ідея толерантності.

Враховуючи ці фактори, необхідно розуміти що ті виклики, які постають перед імплементацією концепту проактивної толерантності

в українському суспільстві, не варто сприймати як перешкоди, які неможливо подолати. Скоріше, це закономірні чинники розвитку будь-якого трансформаційного суспільства, тим більше, суспільства, яке перебуває у війні. Звісно, це утруднює завдання із конструювання простору толерантності, але, у випадку із Україною, робить цю ціль ще більш бажаною.

1. Ханстантинов В. Політична толерантність як чинник загально-національної згоди. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К.: Видавництво «Український центр політичного менеджменту», 2009. Вип. 16. С. 38-43.
2. Проактивна толерантність як шлях до миру. Християнське соціально-етичне визначення толерантності як концептуальної основи проекту «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України»; [Автори: Маркус Фогт, Рольф Гусманн, з доповненнями Михайла Фетька, Фелікса Геєра, Іво Франкрайтера, Ігоря Вегеша, Маріанни Колодій та Олександра Бокотея]. Ужгород, ФОП Наумченко Н.В., 2019. 26 с.